https://doi.org/10.53656/bel2026-2-8G

Reviews and information
Рецензии и информация

ТАЙНОПИСЪТ НА ЛИТЕРАТУРНИТЕ ИЗДАНИЯ

(Бенбасат, Алберт. *Литературата като книга.*
София: Колибри, 2025, 311 с.)

Доц. д.ф.н. Огняна Георгиева-Тенева
Нов български университет

„Литературата като книга“ събира научни изследвания, представени като интересни истории, които нямаш търпение да проследиш докрай. В същото време срещаш интерпретативни тези, които са предизвикателство за критическото мислене. Научаваш факти, които разкриват едно непознато битие на уж добре познати художествени текстове. Виждаш литературата като пространство за размисъл и полемики, дори като лакмус за морала. Всичко това те прави съпричастен на един **динамичен процес на нестихващо „ставане“**, в който **си увлечен и като че ли участваш.**

„Литературата като книга“ извика пред мен стария въпрос кое прави едно изследване значимо. Лаконичният ми отговор: първо, поставянето на съществени неизследвани въпроси – незабелязвани, подминавани или заобикаляни като „неудобни“; второ, умението да се аргументира позиция, включително да се спори с утвърдени авторитети, да се предложат нови интерпретации на „стари“ казуси; трето, съчетаването на строг научен подход и изследователска прецизност с мисловна свобода и артистизъм.

Новата книга на Алберт Бенбасат притежава всички посочени качества. Някои читатели вероятно вече познават част от текстовете в нея, защото са публикувани в различни периодични издания (главно в „Култура“ – портала за изкуство, култура и общество, както и в едноименното списание), но подредени между две корици, те добиват по-различен и по-богат смисъл. Полученото цяло надхвърля жанра на научния сборник – пред нас е монолитен труд, чиято кохерентност се дължи на общи анализационни подходи и стилова хомогенност, но преди всичко – на идеята *литературата да се чете и през овещественото ѝ битие на книга, да се създаде литературна история, разказана през книгоиздаването* – впрочем идея, която не от вчера движи изследователската работа на Алберт Бенбасат. Не зная друг литературовед в България, който да е специалист и по история на книгоиздаването. Тази научна интердисциплинарност прави книгата на Алберт Бенбасат уникална (думата *уникална* е силна, но не се колебая да я използвам).

Разбира се, литературни историци понякога поглеждат към издателския аспект на изследваните художествени текстове, но подобен вдълбочен и методичен анализ на процесите, свързани с редакции, печатници, полиграфия, икономика на книгоиздаването, авторско право, книготърговия и реклама не съм срещала другаде. „… издателствата са институциите, които целенасочено формират у българина съзнанието за класичност/каноничност в литературата ни“, твърди Алберт Бенбасат, и това е един от силните му аргументи, подкрепящи създаването на литературна история, обвързана с книгоиздаването.

Ще дам един пример, който показва какво е да четеш литературата през нейното „телесно“ въплъщение в книга. Днешният ученик, въобще човекът от младото поколение само да поиска, и в ръцете му е красиво издание на Ботевите произведения – жанрово подредени, снабдени с разяснителни бележки от текстолози, редактори, издатели, въобще представени във вид, който максимално улеснява възприемането и разбирането. Публичният живот на тези текстове обаче има дълга, вече 150-годишна история, като Алберт Бенбасат ни връща към нейното начало, повежда ни из лабиринтите му, разкрива непознати факти, анализира ги внимателно и предлага изследователска теза, която е важен влог в литературната ни история: първото следсмъртно издание на произведенията на Ботев е изключително културно събитие. Неговият мащаб се определя от съсредоточените издирвателски усилия на Захари Стоянов, който изнамира пръснатите в периодиката текстове на Ботев, прибавя към тях вече известното от „Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова“ (1975) и подготвя „Съчинения“-та от 1888 г. Алберт Бенбасат се спира и на предисловието на Захари Стоянов, което разказва за извършеното търсачество, за съставителската работа, за текстологичните проучвания и прецизното, отговорно отношение към различните редакторски варианти, оставени от самия поет. Осветляването на важни аспекти от Ботевото документално наследство – писма, телеграми и различни ръкописи, от творческата история на „Обесването на Васил Левски“, от гравирането и отпечатването на портрета на поета превръщат изследването в истинско приключение на духа. Впрочем едва ли тази част от книгата на Алберт Бенбасат може да има по-подходящо заглавие от „Първото издание на Ботевите съчинения – загадки и разгадки“ – експлицитно обещание за интригуващо изложение, за потапяне в дълбините на литературната история и книгоиздаването, за откривателство.

Литературоведските и книговедските достойнства на книгата са органично сплавени, но в изложението си по-нататък понякога ще ги разглеждам по отделно – доколкото анализа налага това.

Ще започна с *литературнотеоретичната плътност*, която всъщност стои зад всеки ред, най-често в имплицитен вид. Встъплението с игрово промисленото заглавие „Преговор вместо предговор“ аргументира тезата, че „голямата литературна история е съставена от безброй микроистории“. Тук, макар да не се споменават име-

на и заглавия на трудове, се долавя отзвук от постановките на Пол Рикьор и Франсоа Лиотар за множествеността на историята, за обреченността на стремежа към голям наратив с универсална валидност, за значимостта на единичните метаразкази и конкретните истории. Другаде в книгата на Албер Бенбасат се появява щрих от научния профил на Бордияр и неговата теза за симулакрумите. Така за пореден път се убеждаваме, че добрият историк на литературата задължително е добър и в литературната теория, в нейната по-абстрактна и философска проблематика.

Изследователска дискусионност, която стъпва на детайлно познаване на критическата рецепция на даден художествен текст – това е друго голямо достойнство на книгата. Ще го илюстрирам през студията „Алеко Константинов и Бай Ганю – анатомия на една митология“, където са анализирани гледищата за Алековата творба на повече от 50 критици, писатели и други представители на хуманитарната ни интелигенция. Без да търся изчерпателност, ще посоча д-р Кръстев, Пенчо Славейков, Петко Тодоров, Цани Гинчев, Иван Шишманов, Боян Пенев, Иван Андрейчин, немския славист Герхард Геземан, Кирил Христов, Борис Шивачев, Иван Мешеков, Илия Бешков, Найден Шейтанов, Милко Ралчев, Тодор Боров, Тончо Жечев, Богдан Богданов, Светлозар Игов, Инна Пелева, Пламен Антов, Митко Новков и др. – един наистина респектиращ списък от тълкуватели на „Бай Ганьо“, с които Албер Бенбасат „разговаря“ – понякога съгласявайки се, понякога допълвайки постановките им, в много случаи оспорвайки позициите им. Пример за нивото, на което текат тези „разговори“, е несъгласието с д-р Кръстев, че между двете части на „Бай Ганьо“ липсва свързващо звено. Тъкмо обратното, смята Албер Бенбасат, двете части диалогизират и дори взаимно се цитират чрез посредничеството на Европа като „скрит герой“ с множество метонимични проекции.

Изследваните мнения формират плътна представа за критическата рецепция, което е важно и само по себе си, но преди всичко с ролята си на „изорано поле“, на обработена почва, даваща живот на нови идеи. Една от тях е, например, за нуждата на Бай Ганьо от теория – от европейска теория, която да прикрива позорните политически практики в страната ни. Намира я в европейското законодателство, което обаче, твърди Албер Бенбасат, всъщност вземаме в неговото „опако“. Дали е европеец Бай Ганьо, дали строи мостове между нашата и европейската култура, какво е отношението между реалното и фикционалното, как Бай Ганьо „излиза“ от книгата на Алеко Константинов и „влиза“ в ред други книги и в други изкуства, какви са въобще механизмите на вторичното митологизиране – това са част от въпросите, които разглежда Албер Бенбасат, и ако някои от тях вече са поставяни, той ги осветлява по нов начин.

Обсъжданата книга разглежда множество *въпроси, които до този момент изобщо не са попадали в научен фокус или са обговаряни мимоходом*. Не е възможно тук да представя всички нови и безкрайно интересни литературни пространства, които Албер Бенбасат отваря, да изчерпя ценните находки, които анализира

внимателно и интерпретира убедително. В бърз каданс ще посоча само някои от тях: за Захари Стоянов като един от първопроходниците сред българските литературни текстолози и първи канонизатор на Ботев; за обстоятелствата около първото издание на „Под игото“ като дело на книжаря Т. Ф. Чипев, впоследствие станал стопанин на едно от най-известните наши издателства; за илюстрациите на „Под игото“ като първи оригинални в нашето книгоиздаване и за техниките на изработването им; за Николай Василиев (Бойчо Липовски) като „критик на критиката на „Под игото“ и ролята му в иначе добре изследвания разрив между д-р Кръстев и Вазов; за пародирането на „Българска антология“ на Димчо Дебелянов и Димитър Подвързачов в „Барабан“, основателно определено от Албер Бенбасат като „критика, направена през хумористично-сатиричния „код“, която „е останала до днес почти незабелязана“; за „Камъни“ на Петко Тодоров като разказ, а не идилия (както някои смятат) и още по-важно – като „гранична“ творба при прехода на автора от социално-битова към индивидуалистична проблематика и като оригинална художествена интерпретация на еврейската тема.

Тук ще прекъсна за малко изреждането на основните приноси на коментираната книга, за да се спра на една нейна парадигма, каквато срещам за първи път в историзиращите изследвания на българската литература – *„еврейската“ парадигма*. В проучването си за „Камъни“ Албер Бенбасат излага важни факти за приятелствата на П. Тодоров с видни личности от еврейски произход, както и за различни публични изяви на писателя в подкрепа на евреи, подложени на гонения и унижения. Нещо повече – Албер Бенбасат привежда аргументи за широката хуманистична устроеност на цялата четворка около „Мисъл“, привлякла за сътрудници на списанието юриста проф. Йосиф Фаденхехт и д-р Еренпрайс, публикувал свои преводи от еврейски писатели, между които Шалом Алейхем. Самият анализ на „Камъни“ се спира на живописните картини на някогашната еврейска махала, на тънките народопсихологически зарисовки и историческите реминисценции – всички характеризирани като художествена образност.

„Еврейската“ парадигма в книгата на Албер Бенбасат обхваща и литературния сюжет Дора Габе – Яворов, с изключително ценни, неизследвани досега аспекти на отношенията между големия поет и Петър Габе, бащата на младата поетеса. Едновременната реконструкция на биографичния, епистоларния и литературния контекст е обвързана със стихотворението „Евреи“ на Яворов, публикувано в сп. „Мисъл“ (1905 г., кн. 10). Не мога да не отбележа и редовете, посветени на българското самосъзнание на поетесата с еврейско потекло, на двойната – българско-еврейска – белязаност на нейните стихове, на премеждията ѝ, свързани със Закона за защита на нацията (1941 г.). Този поглед към личността и творчеството на Дора Габе е наистина необичаен, новаторски. Разбира се, почти всеки биографичен разказ за голямата поетеса отбелязва еврейския ѝ произход, без обаче да търси негови проекции върху художествения свят, който поетесата създава. Албер Бенбасат запълва тази изследователска празнина: „Логично е накрая да

се запитаме дали установената уникална „двойственост“ на българското еврейство, която по своему е определяла и самосъзнанието на Дора Габе, не се е пренесла по някакъв начин и в нейното творчество. Тоест, дали като има толкова стихотворения за българската земя и за Добруджа, тя няма и свое *еврейско стихотворение*. Оказва се, че има не едно, а доста повече“, посочва Албер Бенбасат, и се позовава на „Прокоба“ – с мотив, който Яворов преди това е разгърнал като основна тема на стихотворението си „Евреи“, също на „Земя“ и особено много на „Друговерка“.

Ролята на съединителна тъкан между отделните текстове в книгата на Албер Бенбасат изпълнява и разкриването на *тоталитарния диктат над литературата*: манипулативни интерпретации и идеологически предвзети постановки (например по отношение на романа „Роби“ на Антон Страшимиров); морален натиск и изолиране от литературния живот (например на Пеньо Пенев след конфликта му с Георги Джагаров); физическо унищожение на „неудобни“ творци (Райко Алексиев, Борис Руменов).

Части от книгата на Албер Бенбасат могат да се четат като *истинско следотърсачество*, като откриване на незабелязвани литературни знаци, които се анализират щателно, подреждат се в изследователска логика и се тълкуват. Така например, текстът за „Цариградските потайности“ води читателя по стъпките на едно почти детективско разследване за авторството и оригиналния превод на въпросния роман, както и за неговата пиратска редакторска обработка през 1991 г. от едно известно наше издателство.

Студията „Райко Алексиев – живот, смърт, обругаване, възкресяване“ е с изключителна стойност не само за културната ни история, но и за проумяване на усилията, влагани в нейното реконструиране. Референт на метафората „възкресяване“ в цитираното заглавие е „завръщането“ на големия наш карикатурист и фейлетонист в културната ни памет, осъзнаването на смъртта му като политическо убийство, извършено от диктаторския режим след 9 септември 1944 г. Изумление от престъпленията на същия режим изразява и студията за Борис Руменов. Заглавието „Да убиеш зевзек“ експлицира по̀треса от трагичния край на още един човек, който години наред е веселял България. Авторът на фейлетони, анекдоти и комични постановки е легендарна личност, популярна с умалително-умилителното име Борю и с прозвището Зевзека. Поредното грижливо събиране и анализиране на документи води Албер Бенбасат до убеждението, че застреляният без съд и присъда Борис Руменов най-вероятно е „невинна жертва на личен ненаказан произвол“.

Книговедската перспектива в разглеждания труд разширява *познанието за литературата откъм ролята на издателствата* за нейното съществуване, откъм физическото ѝ битие. Още в „Книгата като тяло и като дух“ (2004 г.) Албер Бенбасат разкри двуединната природа на художествения текст, намерил живот в печатно издание. „Литературата като книга“ мисли издателствата като мощен културен двигател, като институция на четенето, като медиатор на духовното

и агент на идентичността. Разказът за емблематичните „Александър Паскалев“, „Т. Ф. Чипев“, „Хемус“, „Стоян Атанасов“, както и за ред други, по-малки издателства, допринася за вникване във факторите, влияещи върху формирането на литературния канон. Анализационните наблюдения на Албер Бенбасат разкриват и множество други аспекти от работата на издателствата, например впрягането на вестникарски подлистници и брошури за разпространение на скандално-сензационна и еротизирана литература в периода между двете световни войни. Научаваме и за „маркетинговите“ планове, всъщност пазарни хитрости на Александър Гиргинов – от същия период. Разбираме и за различни съвременни трикове за бърза печалба – за да се уверим за сетен път, че и най-смислените, най-хуманните и изпълнени с дух и красота човешки постижения може да попаднат в ръцете на зли гении и да намерят своето опако.

Тук се докосваме до важния, но рядко обговарян проблем *литературознание и морал* (ако използвам заглавието на една известна разработка на Никола Георгиев) – проблем, който Албер Бенбасат осветлява и откъм книгоиздателските практики. Тук на първо място ще отбележа критиката срещу онова комерсиално книгоиздаване, което си позволява фалшификации и злоупотреби. За наша чест, в литературно-издателската ни история има и прояви на човешко достойнство, към които Албер Бенбасат също проявява подобаваща чувствителност. Особено вълнуващ е разказът му за една неизпълнена заповед, произтичаща от Закона за защита на нацията (1941 г.), според която е трябвало евреи на ръководни длъжности да бъдат уволнявани. Въз основа на архивен документ Албер Бенбасат установява, че Христо Чолчев, редактор на „Вестник на жената“, през 1943 г. е поел риска да премълчи за ангажимента на Дора Габе към една рубрика на това периодично издание и да защити човечността. Колелото на морала непрестанно се върти, убеждава ни книгата на Албер Бенбасат, като за най-ниските му положения вина имат не само отявлените мошеници и престъпници, а и тези, които виждат прегрешенията, но си мълчат.

Коментари за *езика и стила* на едно изследване обикновено се правят, когато се появи нов, недостатъчно познат автор. Случаят сега не е такъв, защото Албер Бенбасат има 16 книги, повечето от които с изчерпан тираж, т.е. умението му да борави с думите е добре известно. Въпреки това не мога да не отбележа възхитата си от научно чистия и точен изказ и преди всичко от неговата гъвкавост, пластичност и реторична сила, от почти художествените му ваяния (което впрочем едва ли изненадва, особено след двете книги с белетристика – „Изгубени вещи“, 2020, и „Когато големите станат малки. Вехтошарски роман“, 2023). За илюстрация ще цитирам една великолепна метафора: „Печатарското мастило било в кръвта на Т. Ф. Чипев – още невръстен той чиракувал като словослагател при Христо Г. Данов в Пловдив“. Ясен, увличащ и красив е слогът на А. Бенбасат, което прави читателския д**осег със специализираната материя лесен** – в най-хубавия смисъл на думата.

Книгата на Албер Бенбасат включва и *снимков материал* – богат и много интересен. Той е колкото илюстрация на текста, толкова и източник на нови контекстуализации, също и на едно особено интелектуално вълнение от срещата с материали, които се пазят в архиви и в трудно достъпни хранилища. Поместените фотографии разказват и една друга история – тази на изследователя Албер Бенбасат, за когото литературата, книгите са съдба. Защото където и да работи – в музей, издателство, университет, той проучва стари документи, изнамира редки книжни издания, събира фотокопия. Без тези систематични, ревностни усилия за издирване и съхраняване на различни материали, свързани с живота на литературата, едва ли бихме могли лесно да видим корицата на „Съчинения от Христо Ботйов“ под редакцията на Захари Стоянов, автошаржа на Райко Алексиев, свидетелството за съдимост на Борис Руменов с резолюцията, че не е осъждан, или пък кабинета на Стилиян Чилингиров.

„Книгата е кауза“ – така Албер Бенбасат озаглавява своето заключение, намерило израз във фрагменти, които, бих казала, са от далчевски тип. Това нетрадиционно заключение с мозаечна структура и есеистичен изказ отзвучава колкото като финал, обобщаващ основните идеи на книгата, толкова и като продължение на размисъла за опозициите добра книга – посредствена и манипулативна книга, автентичен интерес към четенето – показност и псевдоначетеност, истинска писателска дарба – графомания, честно книгоиздаване – пазарни злоупотреби, литературна критика – реклама, оригинално научно изследване – плагиатство. Книгата е видяна в цялата ѝ сила – като огледало на действителността и същевременно като неин конструктор. Това обяснява отъждествяването ѝ с кауза – с висока цел, която изисква пълно посвещаване и отдаденост. Впрочем без такова служене на каузата „Литературата като книга“ не би се появила.

THE CIPHER OF LITERARY EDITIONS

(Benbassat, Albert. *Literature as a Book.* Sofia: Colibri, 2025, 311 p.)

✉ **Prof. Ognyana Georgieva-Teneva, DSc.**
ORCID iD: 0000-0002-9219-0416
New Bulgarian University
21, Montevideo, Sofia
Sofia, Bulgaria
E-mail: ognyana_georgieva@abv.bg